

СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ПІСЕННОСТІ В ПРАЦЯХ В. ЄЛАТОВА

Проаналізовано праці білоруського етномузиколога В. Єлатова. Виявлено семантичний аспект у розробленій дослідником інтонаційній типології традиційних наспівів.

Ключові слова: *емоційна типізація інтонацій, жанрова типізація інтонацій, семантика, традиційна культура.*

Проанализированы работы белорусского этномузиколога В. Елатова. Выявлен семантический аспект в разработанной исследователем интонационной типологии традиционных напевов.

Ключевые слова: *эмоциональная типизация интонаций, жанровая типизация интонаций, семантика, традиционная культура.*

The works of the Belarussian ethnomusicologist V. Yelatov are analysed. The semantic aspect is identified in a typology of traditional tunes developed by the researcher.

Key words: *emotional typing of intonations, genre typing of intonations, semantics, traditional culture.*

Фольклор є досконалою системою збереження і передавання культурної спадщини людства. Культура усної традиції в стислому вигляді містить елементи уявлень різних епох, стадій мислення людини, її світогляду. Актуальність статті визначається нерозробленістю всієї сфери семантичної проблематики в музичній фольклористиці. Саме смисловий, семантичний аналіз слід визнати таким, що дозволяє наблизитися до розуміння природи фольклору. Проблематика праць білоруського етномузиколога, які вийшли друком у 60–70 рр. ХХ ст., спрямована до глибин пізнання культури усної традиції. Дослідник долав обмеження, стереотипи в розумінні фольклору, що нав'язувались «керуючим» культурою тоталітарним режимом. Нині слід звернутися до праць талановитого науковця, положення яких є актуальними для розвитку сучасної науки.

Мета статті виявити семантичний підхід в осмисленні фольклорної культури, репрезентований у працях В. Єлатова.

Об'єкт дослідження — фольклор як система мислення; предмет — семантичний аспект дослідження традиційної пісенності в працях білоруського етномузиколога.

Пошуки дослідників у сфері інтонаційного смислу музики виявили взаємопов'язаність двох етномузикологічних проблем — семантики й генези народнопісенних інтонацій. Так, В. Єлатову для обґрунтування своєї точки зору на смисл музичної інтонаційності народних пісень необхідним стало заглиблення в проблему походження музичних інтонацій. Створена дослідником інтонаційна типологія традиційної пісенності суттєво збагатила уявлення про природу і смисл фольклорних інтонацій. У своїх дослідженнях білоруський

етномузиколог ґрунтувався на теорії інтонації Б. Асаф'єва, зокрема, на двох з її складових: сутності явища інтонації та проблемі співвідношення інтонацій музичної і мовної. Згадаємо, що Б. Асаф'єв припускав спільність первісних звукових форм, від яких розвинулися дві самостійні гілки інтонації. Саме це спричинило подібність між інтонаціями мовлення й музичними інтонаціями [1]. Цю думку поділяє і В. Єлатов, котрий основи обох видів інтонації вбачає в первісному інтонуванні, яке визначалося «фізіологічно-емоційними функціями організму» [4, с. 17]. Первинна інтонація поєднувала емоційне й логічне і, як доводить лінгвістика, була елементарною мовою на ранніх етапах розвитку людства. Лише згодом відбулося відокремлення її функцій, які стали виконувати мова і мистецтво. Саме «інтонацій-емоція» (згідно з В. Єлатовим) і була спільною для мови і мистецтва.

В «інтонації-емоції» ще багато біологічного. Функції «інтонацій-емоції» репрезентують першу сигнальну систему [4, с. 18]. Страх, біль, заклик — найпростіші й звичайні виявлення цієї системи. Саме ці інстинкти, закладені в людині від народження, є стимулом виявлення подібних емоцій. Кількість первинних біологічних інтонацій-емоцій, незначна, але саме вони є початком основних модусів мелодичної виразності, які й утворили сферу виразності музичних інтонацій. Формування другої сигнальної системи тривало тисячоліття розвитку суспільства. Ще доволі тривалий час серед засобів виразності існували первинні інтонації-емоції, що трапляються і в сучасних зразках традиційної пісенності.

Музична інтонація безпосередньо пов'язана з певними фазами пізнання. Первинна фаза — чуттєва — є безпосереднім відгуком на зовнішні подразники. Вона й спричиняє первинні «інтонації-емоції», що ще здебільшого визначаються біологічними передумовами. Наступний етап інтонаційного освоєння зовнішнього світу пов'язаний зі створенням системи пізнання періодом виникнення різних жанрів. І третій етап — образне осмислення навколишнього світу, на якому образні узагальнення повністю естетизовані.

На думку В. Єлатова, типи інтонування безпосередньо пов'язані один з одним і точно відокремити їх неможливо. Це єдиний процес із переважанням у певні моменти того чи іншого способу інтонаційного узагальнення. Ці типи дослідник називає «емоційною типізацією», «жанровою типізацією» і «образною типізацією» інтонацій [4, с. 32].

«Емоційна типізація» інтонацій характерна для найдавнішого етапу розвитку музики. Вона проявляється в криках, закликах, гуканнях, плачах та інших звукових виявленнях емоцій. Це інтонацій-ембріони — найближчі до музичних інтонацій — звукове виявлення безпосередніх почуттів. У період домінування інтонацій «емоційної типізації» музика поділялася на декілька сфер, кожна з яких об'єднана загальною емоцією — страху, радості, заклику тощо.

«Жанрова типізація» — наступний, згідно з В. Єлатовим, етап розвитку музичного мистецтва. Його найважливішою ознакою, на думку дослідника, є використання типових інтонацій, характерних для певних жанрів. Пісенні жанри, маючи певну функціональну спрямованість, містять різні форми емоційно типізованих інтонацій [4, с. 33].

«Образна типізація» — найвищий етап розвитку народної музики Починається утворення своїх специфічних засобів виразності. Образ відокремлюється від первинних емоцій. Типові інтонації замінюються індивідуалізованими. Якщо певний жанр узагальнював певну життєву ситуацію, за функцією передбачав використання подібних «мотивних утворень», то образна сфера музики зумовлена необхідністю деталізувати життєві спостереження.

Аналізуючи зразки білоруської народної музики, дослідник доводить, що «емоційна типізація» інтонацій зберігає значення залишкового явища. Інтонації цього типу сприймаються як своєрідне вкраплення в розвиненіші типи інтонаційної структури. Той факт, що в народній музиці донині використовуються первинні «музично забарвлені емоції», свідчить про те, що останні є важливим засобом розкриття певного змісту. У виникненні цих інтонацій значну роль відіграли заклинали ритуали. Зумовлені магією заворожуючі рецітація, заклик, вигук — комунікативні засоби, основані на первинній «інтонації-емоції». Звичайно, сучасні приклади емоційно типізованих інтонацій не відповідають своїм первинним формам, прийоми виразності значно переосмислено відповідно до змін умов життя, сприйняття і мислення людини, проте «первинне зерно» в них усе ж таки можна знайти, зазначає В. Єлатов [4, с. 35].

Критерієм, завдяки якому дослідникові вдалося розрізнити типи інтонаційності, були стильові ознаки кожного із цих типів, визначені на основі аналізу традиційних пісень. Так, загальну характеристику стилю певного інтонаційного типу визначають: жанрова сфера традиційних пісень, особливості інтонацій та ладу, структура пісень, а також певні виконавські прийоми.

Жанром, який певною мірою зберіг емоційно типізовані інтонації. В. Єлатов, передусім, вважає плачі [там само, с. 35]. В існуючих нині голосіннях відчутною є опора на психофізіологічний акт — стогін, плач. «Емоційна типізація» містить і закличні інтонації, характерні для багатьох жанрових різновидів обрядових пісень: весняних загувань, купальських, русальних та ін. Їх смисл — звернення до когось чи до чогось, гукання. Узагалі мелодизовані заклики, звернення характерні для всієї ранньотрадиційної пісенності.

Первинні «інтонації-емоції» по суті поділяються між двома полярними за психологічним значенням станами: радість — горе. У концентрованому вигляді ці психологічні сфери проявляються через інтонації заклику і плачу. Саме характер цих інтонацій визначає

їх місце в пісенній структурі. Найчастіше вони функціонують як додатки до основної синтагми: заспів, приспів — внутрішньо самостійні рефрени. Основна ж синтагма може при цьому ґрунтуватися на жанрово типізованих інтонаціях чи навіть «образній типізації» інтонацій [4, с. 37].

Найчастіше емоційно типізовані інтонації виникають на граматичних елементах, які містять більше емоційно-чуттєвий, ніж логічний смисл («Ой», «Гей», «Ех» тощо). Цікаво, що такі інтонації виникають під час називання імен язичницьких богів — Купала, Лади, Кострубонька та ін. Інтонації заклику, гукання виявляються в тривалому розтягуванні звука, який, зазвичай, розташований наприкінці пісенної синтагми, або її самостійних розділів. Такими ознаками емоційно типізованого інтонування дослідник вважає найрізноманітніші глісандовані послідовності, «з'їзди», «під'їзди», які безпосередньо виявляють фізіологічну основу експресії [4, с. 40].

У музичних зразках, основаних на «емоційній типізації», певна емоція настільки переважає, що пов'язана з нею поспівка домінує в структурі ладу й інтонаційному розвитку всього наспіву. Інтонаційна формула тут майже тотожна ладовій формулі, інтонація немовби «розчиняється» в ладі, розтягується до ладу [4, с. 43]. Із цим явищем дослідник пов'язує існування в білоруській народній музиці типових наспівів, на кожний з яких співається велика кількість текстів. Це означає, що одна й та сама емоція може проявитися в різних життєвих обставинах і виражається однаковими інтонаціями. У Білорусії досі існують місця (особливо на Поліссі), де для всієї традиційної творчості існують три-чотири типові наспіви.

Для періоду жанрової типізації інтонацій характерне, на думку В. Єлатова, закріплення певних пісенних циклів за місцем, часом, дією. У цю епоху музичного розвитку пісня була функціонально конкретною, її виконання чітко пов'язувалося з певними обставинами. Тоді відбувалася регламентація засобів виразності, поспівок, інтонаційних зворотів у конкретних пісенних циклах. Найважливішою ознакою цього періоду стали типові наспіви [4, с. 48]. У добу емоційної типізації типові наспіви теж мали місце, але тоді вони об'єднували пісні різного функціонального призначення, головним критерієм «типовості» був емоційний тонус наспівів. У добу жанрової типізації типові наспіви зумовлені певною функцією. Ця принципова відмінність у типових наспівах, які належать до емоційної й жанрової типізації інтонацій, здебільшого й визначила особливості їх інтонаційної структури. У процесі переходу до жанрової типізації інтонаційні перетворення відбувалися передусім в основній синтагмі-строфі. Заспіви й приспіви, зазвичай, функціонували у сфері дії інтонацій «емоційної типізації». Значення рефрену в період «жанрової

типізації» значно зменшилося, структура строфи зовнішньо стала простішою.

В емоційний період інтонаційному розвитку була притаманна яскраво виражена імпроваційність (за винятком початкової поспівки та каденції). Це були типові наспіви, які збігалися з типовими інтонаціями. У такому наспіві, який належить до «жанрової типізації», крім початку й каденції, формуються вже типові поспівки середнього розділу.

Деякі жанри, такі як плачі, жнивні, веснянки, колядки, існуючи вже в лоні «жанрової типізації», суттєво не змінили своєї інтонаційної характерності, інші жанри відчутно трансформувалися — їх інтонаційний розвиток став підпорядковуватися принципу приєднання поспівок одна до одної, відповідно до типових ритмічних синтагм, тематичного переосмислення [4, с. 46].

В епоху жанрової типізації інтонацій велике значення ще зберігає лад-формула, відтак, принцип створення наспівів є тим самим — додавання однієї поспівки до іншої. Але це вже стосується не всього наспіву, а лише нейтрального фонового матеріалу. Фонові форми використовуються в будь-якому місці наспіву. На відміну від цього типові поспівки потребують певного місця в конструкції. Це — матеріал, який повторюється не часто, а тому виокремлюється як щось особливе, індивідуалізоване [4, с. 50].

Типові поспівки характерні для кульмінаційних розділів форми. Проте навіть така індивідуалізована поспівка може міститися в декількох наспівах. Це відбувається тому, що головним є функціональне призначення пісні. Музика в «жанровий» період чітко підпорядковується тексту. Отже, якщо вважати типові поспівки, звороти своєрідною інтонаційною семантикою, то остання суттєво набирає розвитку лише в епоху жанрової типізації інтонацій.

«Образна типізація» стала формуватись ще в межах жанрової. У рамках одного жанру виникали цикли пісень з певним образним забарвленням (ліричним, гумористичним тощо) як особистісне осмислення подій тексту. Зміст народного музичного мистецтва став набувати іншого, додаткового образного підтексту [4, с. 53]. У період образної типізації типовий наспів, характерний для двох попередніх періодів, повністю зник. Якщо «емоція» і «функція» могли містити безліч однотипних наспівів, то «образ» потребував їх повної індивідуалізації. Майже всі жанрові цикли втратили безпосередній зв'язок з обрядами. Більшість пісень збереглася, проте, суттєво трансформувались, набула ліричної характерності.

Отже, необхідно визнати, що білоруський етномузиколог значно розширив попередні уявлення про природу й процеси перетворення традиційної пісенності. Інтонаційна типізація є результатом оформлення внутрішніх закономірностей розвитку музики усної традиції.

Визначені В. Єлатовим епохи «емоційної» та «жанрової» типізації інтонацій традиційної пісенності виходять за межі білоруського фольклору. Для висновків щодо еволюції музичного мислення білоруський фольклор міг слугувати тільки одним із можливих слов'янських джерел [7, с. 6]. Дослідник засвідчив надетнічну інформативність традиційної музичної культури

Єдність основ мовної й музичної інтонацій учений убачає в первісному інтонуванні, яке, у свою чергу, визначалося безпосередньою залежністю від фізіологічних функцій та найпростіших виявів емоцій людини. В. Єлатов припускає та обґрунтовує переконливим аналізом численних зразків традиційної пісенності, що первісна інтонація-емоція і є тією «гілкою» єдиного звукового потоку (згідно з Б. Асаф'євим), від якої відокремилися у своїх функціях мовлення й музика як комунікативні системи.

У народній музиці комунікативні засоби, основані на «інтонації-емоції», зберігають значення залишкового явища. Уся традиційна пісенність просякнута емоційно типізованими інтонаціями. Народні пісні й донині зберігають первинне «емоційне зерно». В інтонаціях як музики усної традиції, так і музики професійної академічної інтонація-емоція існує як біологічне підґрунтя, первинний же її смисл зберігається.

Праці В. Єлатова значно розширюють межі опрацьованого етно-музикологами матеріалу традиційної пісенності, системність дослідження традиційної народної культури [2; 3; 4] сприяє вирішенню багатьох проблем музичної фольклористики. Важливим є вирішення проблеми музично-пісенної семантики.

Список літератури

1. Асаф'єв Б. В. Музыкальная форма как процесс / Б. В. Асаф'єв. — Л. : Музыка, 1971. — 364 с.
2. Єлатов В. И. Ритмические основы белорусской народной музыки / В. И. Єлатов. — Минск : Наука и техника, 1966 — 219 с.
3. Єлатов В. И. Ладовые основы белорусской народной музыки / В. И. Єлатов. — Минск : Наука и техника, 1964. — 216 с.
4. Єлатов В. И. Мелодические основы белорусской народной музыки / В. И. Єлатов. — Минск : Наука и техника, 1970. — 143 с.
5. Квитка К. Об областях распространения некоторых типов белорусских календарных и свадебных песен / К. Квитка // Белорусские народные песни / сост. З. В. Эвальд. — Л., 1941. — С.5–17.
6. Мажейка З. Я. Песні беларускага Паазер'я / З. Я. Мажейка. — Мінск : Навука і тэхніка, 1981. — 493 с.
7. Іваницький А. Основи логіки музичної форми (проблеми походження музики) / А. Іваницький. — К. : «Альтпрес», 2003. — 179 с.

Надійшла до редколегії 12.02.2014 р.